

HAYOT DAVOMIDA TA'LIM OLIH: YANGI PARADIGMALAR VA KUTILADIGAN NATIJALAR

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

S.H.Ro'ziyeva

*Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi*

O'QITISH JARAYONIDA MODELLASHTIRISH METODINING FIKRIY MODELLARIDAN FOYDALANISHNING SAMARADOR YO'LLARI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim tizimidagi umumta'lim maktab bosqichidagi ona tili fanining sintaksis bo'limidagi gap bo'laklari mavzusini modellashtirish texnologiyasi asosida o'qitishning sifat va samaradorligi haqida fikr yuritilgan. Gap bo'laklarining tabiiy hamda fikriy modellari ko'rsatib berilgan.*

Abstract: *This article discusses the quality and effectiveness of teaching based on the technology of modeling the topic of speech in the syntactic section of the subject of the native language at the school-wide stage of the lifelong education system. Showing natural and intelligent models of sentence parts*

Kalit so'zlar: *uzluksiz ta'lim, pedagogika, pedagogic jarayon, samaradorlik, sifat, til ta'limi, ona tili, sintaksis, modellashtirish, tabiiy modellar, fikriy modellar.*

Key words: *lifelong education, pedagogy, pedagogical process, efficiency, quality, language education, native language, syntax, modeling, natural models, intellectual models.*

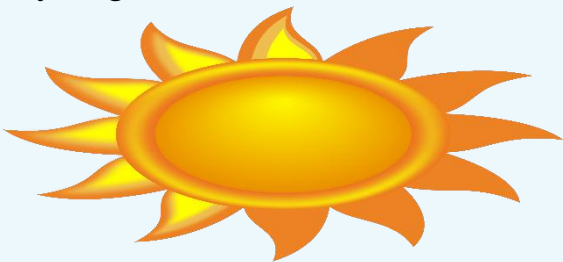
Bugungi kunda ta'lim tizimi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan muhim sohalardan biri hisoblanadi. Ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uni jamiyatga kerakli va yetuk kadrlar tayyorlashdagi asosiy sohaga aylantirish zarurligi barchamizga ma'lum. Ta'lim tizimi O'zbekistonda boshqa davlatlar ta'lim tizimidan turli xususiyatlari bilan ajralib turadi. Jumladan, yurtimizda yo'lga qo'yilgan uzluksiz ta'lim barcha rivojlangan mamlakatlarni o'ziga jalb qilmoqda. Uzluksiz ta'lim -

o‘zaro mantiqiy izchillik asosida bog‘langan hamda soddadan murakkabga qarab rivojlanib boruvchi va bir birini taqozo etuvchi bosqichlardan iborat yaxlit ta‘lim tizimi. Uzluksiz ta‘lim milliy modelning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Uzluksiz ta‘lim ijodkor, ijtimoiy faol, ma‘naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun zarur shart sharoitlar yaratadi. Uzluksiz ta‘lim orqali yoshlarni bilimli va savodxon bo‘lib yetishishlari, eng muhimi, jamiyat uchun kerakli kadr bo‘lib yetishishlari asosiy maqsad qilib olingan. 2017-yil 7-fevralda imzolangan 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi” IV bobi “Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari” bo‘limining “Ta‘lim va fan sohasini rivojlantirish” bo‘limi aynan ta‘lim sohasiga bag‘ishlangan: “Uzluksiz ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta‘lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlarigamos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish; umumiy o‘rtata‘lim sifatini tubdan oshirish, chet tillar, informatika hamda matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi boshqa muhim va talab yuqori bo‘lgan fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o‘rganish; ta‘lim va o‘qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta‘lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, oliy ta‘lim muassasalariga qabul kvotalarini bosqichma-bosqich ko‘paytirish, ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag‘batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o‘quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil etishdan iboratdir. Bugungi kunda umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi hamda oliy ta‘lim muassasalarida Ona tili fanini o‘qitishning asosiy vazifasi: O‘quvchi shaxsini fikrlashga, o‘zgalar fikrini anglashga, o‘z fikrini og‘zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirish; O‘zbek (ona) tilini o‘qitish markazida til o‘rganuvchilarning o‘zaro hamda o‘qituvchisi bilan nutqiy muloqoti turmog‘i lozim bo‘ladi. Ammo mana shu muloqot to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi uchun grammatika qonun-qoidalarini yaxshi bilishga ko‘maklashuvchi topshiriqlardan iborat mashg‘ulotlar nazariy yoki amaliy ahamiyat kasb etibgina qolmay, o‘quvchilarning til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini shakllantiradi, orttirishga ham hissa qo‘shishi talab etiladi. Ana shu qiziqishni shakllantirishda, uni tobora mustahkamlab borishda sintaksisni o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Ijodiy tafakkur sohibi, ya‘ni o‘sayotgan, rivojlanayotgan va taraqqiyot sari yuz tutayotgan mamlakatimiz uchun zarur bo‘lgan, ijodkor va mustaqil fikrlay oladigan shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazish ona tili ta‘limi oldida turgan eng muhim dolzarb vazifa hisoblanadi. O‘zbek tilida tilshunoslikning katta bo‘limlaridan biri bo‘lmish sintaksis bo‘limining asosiy o‘rganish obyektlaridan biri gap bo‘laklarini o‘qitishda ta‘lim berish usullarining qaysilaridan foydalanilsa ta‘lim sifati, mavzuni o‘rgatish sifati oshishi masalasi bugungi kunning dolzarb masalasi bo‘lib qolmoqda. Shu sababdan gap bo‘laklarni o‘qitishda qo‘llaniladigan metodlardan modellashtirish asosida o‘qitish kutilgan natijaga erishishning eng samarali usuli, ta‘lim berish sifatini yanada oshiruvchi usul deb bildik. Gap bo‘laklarini modellashtirish metodi orqali o‘rgatish va ushbu

mavzuni o‘tishda qo‘llaniladigan grammatik model-qoliplar silsilasini ishlab chiqish, ularni dars jarayonida qo‘llash va shu asosda faol o‘quvchi shaxsini shakllantirishni ko‘zda tutadi. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida ona tili darslarida aynan modellashtirish metodidan hozirda foydalanilmayapti. Aynan shu sababdan tilshunoslikning morfologiya va sintaksis bo‘limlaridagi atama va tushunchalarni modelini yaratish va o‘zbek tilini o‘rganishda bir qancha qulayliklar yaratish maqsadida ushbu metod ishlab chiqildi. Ushbu modellashtirish boshqa fanlarda faol qo‘llanilgan tilshunoslikda endi grammatikani o‘rganish uchun metod sifatida olindi. Sintaksis uchun gap bo‘laklarini o‘rgatishda modellashtirish metodidan foydalanish uchun ta‘lim bosqichlaridagi gap bo‘laklari o‘rganilib qulay va oson modellar ishlab chiqildi. Gap bo‘laklarining o‘zbek tilidagi lotin alifbosi bo‘yicha bosh harflari olindi. Shu paytgacha bo‘lgan ilmiy tilshunoslik adabiyotlari va tadqiqotlarda gap bo‘laklarini modellashtirishda faqat gap bo‘laklarining o‘zi berilgan edi. Ushbu ishda esa, yana gap bo‘lagining tuzilishiga ko‘ra va qaysi so‘z turkumi bilan ifodalanganligiga ko‘ra turlarini ham berishga harakat qilinadi. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 5-sinfidan gap bo‘laklari mavzusi o‘tila boshlanadi. Ushbu sinfda gap bo‘laklari haqida dastlabki ma‘lumotlar berilgan. Tabiiyki, ushbu mavzu o‘quvchilar salohiyati hisobga olinib, qoidalashtirilgan. Qoidalar sodda, ixcham va tushunarli tarzda ifodalanganidir. Hozirgi zamonaviy ta‘limda biz e‘tirof etayotgan gap bo‘laklarini

o‘qitishda modellashtirish metodidan foydalanish uchun ushbu sinfda sodda qilib tushuntirishimiz kerak bo‘ladi. Inson dastlab o‘zini qurshab turgan olamni ayrim uzvlarga ajratadi. Olamning ajratilgan bu bo‘lagi go‘yo avtonom, sifatli ajratilgan holda tasavvur qilinadi. Bizga ma‘lumki modellashtirishda fikriy va tabiiy modellar mavjud. Fikriy modellarni yuqori yoshdagi o‘quvchilar yaxshi qabul qiladi. Chunki ular fikrlash doirasi kengaygan bo‘ladi. Lekin 5-sinf o‘quvchilarning fikrlash doirasi unchalik kengaymaganligi sababli ularga mavzuni tushuntirishda tabiiy modellardan foydalanish yaxshi samara beradi. Tabiiy modellarga turli xil buyum, jism, ular bilgan narsalarning tasvir, suratlari yoki shu kabilarning kichraytirilgan nusxasi kiradi. Shularni hisobga olib, biz ushbu sinf o‘quvchilari uchun modellarni turli xil rasmlar orqali ham tushuntirishga harakat qildik. Ular quyidagicha ifodalandi: Tasavvurimizda gap bo‘laklarini osmonda ko‘rinib turgan jismlarga o‘xshatsak, biz uchun eng keraklisi quyosh va oy hisoblanadi. Kesim gap bo‘lagini Quyoshga o‘xshatsak, u bir o‘zi bemaolol yer yuzini yoritadi.

Kesim gap bo‘lagi uchun 5-sinf darsligida 2soat ajratilgan. Kesim ham bir o‘zi gap bo‘lagi bo‘lib kela oladi. Shaxs-son ma‘nolarini ifodalab, nima qil (-di, -yapti va boshq.) ? nima bo‘l (-di, -yapti va boshq.) kimdir? nimadir? qayerdir? so‘roqlariga javob bo‘luvchi mustaqil so‘zlar gapda kesim vazifasini bajaradi. Kesim gapning

mazmuniy markazidir. U boshqa bo‘laklarsiz ham gap bo‘la oladi. Masalan: *Yaxshimisiz? Keldi.* Agar modellashtirishda yuqorida aytganimizdek harflardan foydalansak, lotin harf, so‘zning birinchi harfi olinadi, u bosh harfda beriladi, ya’ni – K. Quyoshga yordamchi sifatida oy ham yer yuzini yoritishi mumkin.

Demak oy kesimdan keyin turuvchi ega gap bo‘lagi deb tasavvur qilamiz. Lekin oy quyoshsiz yer yuzini yoritilmaganidek, ega ham yolg‘iz holda gap bo‘la olmaydi.

Kesim bilan bog‘lanib kim? nima? qayer? singari so‘roqlarga javob bo‘ladigan bo‘lak ega deyiladi. Ega gap bo‘lagini ham harf yordamida modellashtirdik. Birinchi harfi olindi, modeli –E. Masalan: *Bulbul sayradi.*(E+K). Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8-sinf ona tili darsligida gap bo‘laklari chuqurroq berilgan. Gap bo‘laklari avvalgi bosqichlarda dastlab bosh bo‘laklar (ega va kesim) va ikkinchi darajali bo‘laklar(to‘ldiruvchi, aniqlovchi, hol)ga ajratilgan bo‘lsa, yuqori bosqichda kesim, ega, ikkinchi darajali bo‘laklar: to‘ldiruvchi, aniqlovchi, hol bo‘laklariga bo‘linib, ularning qaysi so‘z turkumi bilan ifodalanganligi va turlari berilgan. Ega gap bo‘lagi 8-sinf ona tilida 2 soatni o‘z ichiga oladi. Ega ushbu darslikda quyidagicha ifodalangan. Gap kesimining qo‘shimchalaridan anglashilib turgan shaxs-son ma’nosini aniqlashtiruvchi bo‘lak ega(modellashtirishda – E)dir. Ega, asosan, kim? nima? qayer? so‘roqlariga javob bo‘lib keladi. Ega doimo bosh kelishik shaklida bo‘ladi, egalik va ko‘plik shakllarini qabul qilishi mumkin. Ega quyidagi so‘z turkumlari bilan ifodalanadi(qaysi so‘z turkumi bilan ifodalangan bo‘lsa, shu so‘z turkumining birinchi harfi pastki qismda ega gap bo‘lagi belgisidan keyin berildi):

1.Ot (modeli – O) bilan: *Aziz o‘sha kitobni o‘qidi.* (EO+A+T+K)

2.Olmosh (modeli - Ol) bilan: *Sen o‘zingni maqtama, seni birov maqtasin.* (Maqol) (gapning qurilish modeli –EOI+T+K, T+EOI+K) 3. Son(modeli – S) bilan: *Ikkalasi ham chiqib ketishdi.* (M. Ism.) (gapning qurilish modeli–ES+K) 4. Sifatdosh(sifatdoshning modeli – Sfd qilib olindi) bilan: *O‘qigan o‘qdan o‘zar, o‘qimagan turtkidan shoshar.* (Maqol) (ESfd+T+K, ESfd+T+K) 5. Sifat(modeli–Sf) bilan: *Yaxshilar ko‘paysin, yomon qolmasin.* (Qo‘shiqdan) (ESf+K,ESf+K) 6. Harakat nomi(modeli – Hn) bilan: *O‘qish jafoli, keti vafoli.* (Maqol) (EHn+K,E+K) 7. Taqlid so‘z (modeli - Ts) bilan: *Qars ikki qo‘ldan chiqadi.* (Maqol)1 (gapning qurilish modeli –ETs+A+T+K)

O‘zbek tilida ega hamda kesimning o‘rni nihoyatda katta. Gap bo‘lishi uchun avvalo, kesim gap bo‘lagini tushunib, uning turlari bilan tanishgach, ega gap bo‘lagi bilan tanishiladi. Har bir gap albatta, gap bo‘laklaridan tashkil topadi. Bu esa turlicha

namoyon bo‘ladi. Gap bo‘laklarining ishtiroki va joylashish o‘rni modellashtirib o‘rgatilsa, gap tuzayotganda xatoliklarga olib kelmasligi uchun zamin yaratadi. Bu esa inson ko‘rgan narsasini kodlashtirib o‘rgansa, xotirasida yanada mustahkamroq o‘rnashadi. Bunda biz modellarning tabiiy va fikriy modellar kabi turlarini o‘quvchilarning yosh xususiyatlarni hisobga olgan holda o‘rgatishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Тошкент, 2017.

2. Ruzieva S. MODELLESHTIRISH TEXNOLOGIYASI UMUMIY O‘RTA TALIMDA SINTAKSIS BO‘LIMINI O‘QITISHDA OPTIMAL YONDASHUV SIFATIDA //Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali. – 2021. – T. 1. – №. 1.

3. Ruzieva S. MOHIR-U MEHR-U MAHORAT //Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali. – 2021. – T. 1. – №. 1.мм.

4. Ruzieva S. MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA LUG ‘AT ISHI MUAMMOLARI VA ULARNI YECHISHNING INNOVATSION YO‘LLARI //Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali. – 2021. – T. 1. – №. 1.